ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje
BOOKA
11000 Beograd, Cara Lazara 12
office@booka.in
www.booka.rs

IZVRŠNA UREDNICA
Sanja Bogićević

PREVOD S ENGLESKOG
Aleksandar Milajić

LEKTURA
Nevena Bojičić

KOREKTURA
Vesna Kalabić

PRELOM
Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA
Barbara Dimić

ŠTAMPA
DMD štamparija

Beograd, 2026.

BOOKA.

Knjiga **234**

SIRI HUSTVET
LETO BEZ MUŠKARACA

Naslov originala
Siri Hustvedt
The Summer Without Men
© 2011 by Siri Hustvedt

Sva prava zadržana.
Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene saglasnosti izdavača.

SIRI HUSTVET

LETO BEZ MUŠKARACA

Preveo Aleksandar Milajić

Za Franses Koen

Lusi (Ajrin Dan): Sad si se zbunio, zar ne?
Džeri (Keri Grant): M-hm. Zar ti nisi?
Lusi (Ajrin Dan): Nisam.
Džeri (Keri Grant): E pa trebalo bi, pošto nije tačno da je nešto drugačije samo zato što nije isto. Neke stvari su drugačije, ali na drugačiji način. Ti si i dalje ista, s tim što sam ja bio budala. Ali više nisam. I zato, pošto sam sad drugačiji, zar se ne slažeš da bi sve moglo biti isto kao pre? Samo malo drugačije.

Druga bračna noć
Režija: Leo Makeri
Scenario: Vinja Delmar

Malo nakon što je upotrebio reč *pauza*, poludela sam i završila u bolnici. Nije rekao *Ne želim nikada više da te vidim*, niti *Gotovo je*, ali je posle trideset godina braka *pauza* bila dovoljna da se pretvorim u ludakinju čije misli pršte, rikošetiraju i naleću jedne na druge kao zrna kukuruza kokičara u kesi za mikrotalasnu. Shvatila sam to sa žaljenjem dok sam ležala u južnom krilu, toliko puna haldola, koji mrzim, da nisam mogla ni da se maknem. Grozni ritmični glasovi postali su tiši ali nisu nestali, a kad sklopim oči, videla sam likove iz crtanih filmova kako jure preko ružičastih bregova i nestaju u plavoj šumi. Na kraju mi je doktor P. dijagnostikovao kratkotrajni psihotični poremećaj, poznat i kao kratkotrajna reaktivna psihoza, što znači da si stvarno lud, ali ne zadugo. Ako to potraje duže od mesec dana, treba ti druga etiketa. Navodno za taj vid poremećaja obično postoji neki okidač ili, rečeno psihijatrijskim rečnikom, „stresor". U mom slučaju je to bio Boris, ili, tačnije, to što nije bilo Borisa, to što je Boris na pauzi. Deset dana su me držali pod ključem, a onda su me pustili. Neko vreme sam dolazila u dnevnu bolnicu, a onda sam pronašla doktorku S., sa onim njenim

dubokim melodičnim glasom, uzdržanim osmehom i sluhom za poeziju. Ona mi je bila oslonac – u stvari, još uvek je.

Ne volim da se sećam ludače. Osramotila me je. Dugo sam se ustezala da pročitam šta je napisala u školskoj svesci dok je bila u bolnici. Znala sam da ono što je naškrabano na crno-belim koricama – *Krhotine mozga* – uopšte ne izgleda kao moj rukopis, ali je svejedno nisam otvarala. Znate, plašila sam se te žene. Kad je došla da me poseti, moja ćerka Dejzi se trudila da prikrije nelagodu. Ne znam tačno šta je videla, ali mogu da pretpostavim: ženu ispijenu zato što ništa ne jede, tela odrvenelog od lekova, koja ne može čestito da odgovori na reči svoje ćerke, koja ne može da zagrli rođeno dete. A kad je izašla, čula sam je kako grca dok se žali sestri: „Kao da to uopšte nije moja mama." Tada sam bila potpuno obeznanjena, ali me sad nepodnošljivo boli kad se setim te rečenice. Ne mogu sebi da oprostim.

Pauza je bila Francuskinja mlitave ali blistave smeđe kose. Imala je pozamašne grudi, i to prave, ne veštačke, uske pravougaone naočare i vispren um. Naravno, bila je mlada, dvadeset godina mlađa od mene, i slutim da je Boris izvesno vreme žudeo za svojom koleginicom pre nego što se obrušio na njene istaknute regije. Ne prestajem to da zamišljam. Boris, sa snežnobelim kovrdžama što mu padaju na čelo dok pored kaveza s genetski modifikovanim pacovima grabi prsa dotične Pauze. Uvek ih vidim u laboratoriji, iako to verovatno nije tačno. Retko su sami bili tamo, a „tim" bi svakako primetio glasnu vatačinu u

svojim redovima. Možda su odlazili u kabinu u toaletu da moj Boris trpa svoju koleginicu naučnicu, i da zakovrne očima kad se primakne rasprskavanju. Tačno sam znala kako to izgleda. Na hiljade puta sam gledala kako zakovrne očima. Banalnost cele te priče – činjenica da to iz dana u dan do besvesti ponavljaju muškarci koji su odjednom ili malo-pomalo shvatili da ono što JESTE ne MORA DA BUDE, pa se zato potrudili da se oslobode od svojih vremešnih žena, koje su se godinama starale o njima i deci – ne ućutkuje jad, ljubomoru i poniženje ostavljenih. Prezrene žene. Ridala sam, dernjala se, tukla pesnicama o zidove. Uplašila sam ga. Želeo je mir, da bez halabuke produži svojim putem sa uglađenom neurološkinjom svojih snova, ženom s kojom nije imao ništa, ni nagomilan bol, ni patnju, ni sukobe. Pa ipak je rekao *pauza* a ne *kraj*, kako bi priča ostala otvorena, za slučaj da se predomisli. Okrutni tračak nade. Boris, čovek-zid. Boris, koji nikada ne diže glas. Boris, koji na kauču postiđeno odmahuje glavom. Boris, pacovoljubac koji se 1979. oženio pesnikinjom. Borise, zašto si me ostavio?

Morala sam da se iselim iz našeg stana jer mi je tamo bilo previše bolno. Sobe i nameštaj, zvuci sa ulice, svetlost što ulazi u moju radnu sobu, četkice za zube na malom stalku, plakar bez bravice u spavaćoj sobi – sve je to postalo po jedna bolna kost, zglob, rebro ili pršljen u jasno uobličenoj anatomiji zajedničkog sećanja, a svaka poznata pojedinost, prepuna nagomilanih značenja vremena, kao da mi je opterećivala telo, i shvatila sam da više ne mogu to da trpim. I zato sam napustila Bruklin i otišla da provedem leto u učmaloj varošici tamo gde se nekad u Minesoti

nalazila prerija, tamo gde sam odrasla. Doktorka S. nije imala ništa protiv. Trebalo je da jednom nedeljno imamo sesije preko telefona, izuzev u avgustu, kad ona obično ide na odmor. Univerzitet je „imao razumevanja“ za moj raspad sistema, tako da bih se u septembru vratila u nastavu. Trebalo je da to bude dremka između pomahnitale zime i razborite jeseni, mirna praznina koju ću ispuniti pesmama. Provodila sam vreme s majkom i odnosila cveće na očev grob. Moja sestra i Dejzi će dolaziti u posete, a pride su me angažovali da držim časove poezije deci u prostorijama lokalnog umetničkog udruženja. „Nagrađena pesnikinja s naše grude poziva na radionicu“, glasio je naslov u *Bondenskim novostima*. Nagrada „Doris P. Zimer“ za poeziju zapravo je opskurno priznanje koje mi se niotkuda sručilo na glavu, a nudi se isključivo ženama čiji rad spada u rubriku „eksperimentalno“. Ljubazno sam prihvatila tu diskutabilnu čast i ček koji ju je pratio, svesna da je BILO KAKVA nagrada bolja od nikakve, da atribut „nagrađena“ nudi koristan, mada čisto dekorativan sjaj pesnikinji koja živi u svetu koji ne zna ništa o poeziji. Što Džon Ešberi jednom reče: „Biti poznati pesnik nije isto što i biti poznat.“ A ja nisam poznati pesnik.

Iznajmila sam kućerak na obodu grada, nedaleko od majčinog stana u zgradi namenjenoj isključivo starima i veoma starima. Ona je bila u delu za samostalan život. Uprkos artritisu i raznoraznim drugim problemima, uključujući i povremene opasno visoke skokove krvnog pritiska, bila je izrazito živahna i bistre glave za jednu osamdesetsedmogodišnjakinju. Postojale su još dve zasebne zone – jedna za one kojima je potrebna pomoć,

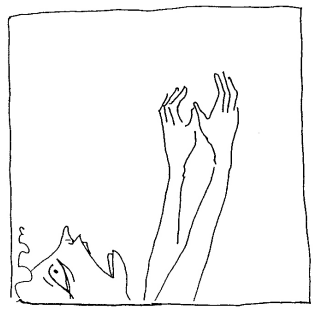
a druga, i poslednja u nizu, za one kojima treba bolnička nega. Moj otac je tamo umro šest godina ranije, i premda sam jednom osetila poriv da se vratim i opet pogledam to mesto, nisam odmakla dalje od ulaza pre nego što sam se okrenula i brže-bolje utekla od roditeljske aveti.

– Nikome ovde nisam pominjala da si bila u bolnici – zabrinuto mi je rekla majka dok me je netremice posmatrala zelenim očima. – Niko ne mora da zna.

Zaboraviću ovu kap bola
Što me peče sada – što me peče sada!

Neka Emili Dikinson br. 193 pritekne u pomoć. Adresa: Amerst.

Stihovi i fraze vijugali su mi kroz glavu celog bogovetnog leta. „Ako naiđe kakva misao bez mislioca“, rekao je Vilfred Bion, „posredi bi mogla biti ’odlutala misao’, ili misao na kojoj postoje ime i adresa vlasnika, ili pak ’divlja misao’. Problem je šta uraditi s takvom mišlju kad se pojavi.“

Kuća koju sam iznajmila nalazila se između sličnih – sve novogradnja – ali ništa nije ometalo pogled sa zadnjeg prozora. Odatle se videlo malo dvorište s ljuljaškom, iza njega kukuruzište, a iza njega polje lucerke. U daljini su se videli šumarak, nedovršeni ambar i silos, a iznad svega toga veliko, nesmirljivo nebo. Dopadao mi se taj pogled, ali me je unutrašnjost kuće onespokojavala, ne zato što je bila ružna nego zato što je bila krcata životima svojih vlasnika, para mladih profesora s dvoje dece, koji su se lepo provodili na studijskom boravku u Ženevi. Kad sam spustila torbu i kutije s knjigama i pogledala oko sebe, zapitala sam kako ću se uglaviti među sve te porodične fotografije, ukrasne jastučiće nepoznatog azijskog porekla, nizove knjiga o vladi, pravosudnim sistemima u svetu i diplomatiji, kutije pune igračaka i sveprisutni vonj mačaka, koje su, srećom, takođe bile odsutne. Smrknuto sam pomislila da je za mene i moje stvari retko kad bilo mesta, da sam piskarala kad ulučim malo vremena. U početku sam radila za kuhinjskim stolom i trčala do Dejzi čim se probudi. Na predavanja i poeziju mojih studenata – pesme bez žara, pesme nakićene „književnim“ frcoklama i mašnama – otišli su mi bezbrojni sati. Doduše, nisam se borila za sebe, ili bar ne na pravi način. Neki prosto zauzmu sobu koja im treba, laktaju se dok ne izbace uljeze kako bi napravili sebi mesta. Boris je to umeo a da ni prstom ne makne. Bilo je dovoljno da samo stoji tamo „tih kô miš“. A ja sam bila glasan miš, od onih što grebuckaju u zidovima i prave rusvaj, ali to ipak nije imalo nikakvog uticaja. Magija autoriteta, novca, penisa.

Pažljivo sam stavila svaku uramljenu fotografiju u kutiju, i na komadu samolepljive trake napisala gde je stajala.

Smotala sam nekoliko prostirki i stavila ih u ostavu, zajedno s dvadesetak suvišnih jastučića i dečjim igračkama, pa zatim temeljno očistila kuću i iščeprkala sve gužvice prašine što su se bile nahvatale oko spajalica, sagorelih šibica, loptica mačjeg izmeta, nekoliko zgnječenih *m&m* bombona i otpadaka nepoznatog porekla. Oprala sam sudoperu, dva lavaboa, dve klozetske šolje, kadu i tuš-kabinu. Izribala sam kuhinjski pod, opajala i oprala lustere prekrivene debelom štrokom. Pročišćenje je trajalo dva dana i platila sam ga bolnim udovima i ogrebotinama po rukama, ali je bespoštedni pristup izoštrio sve sobe. Zamazane, nejasne ivice svega što me okružuje sada su bile precizne i jasne, i to me je, makar nakratko, razveselilo. Raspakovala sam svoje knjige, smestila se u prostoriji za koju sam pretpostavila da je muževljeva radna soba (trag: pribor za čišćenje lule), sela i napisala:

Gubitak.
Poznato odsustvo.
Ako ga ne znaš,
onda to nije ništa,
što zapravo i jeste,
neko drugačije ništa,
ali i pometnja, takođe,
u predelu srca i pluća,
praznina koja se zove Ti.

Majka i njene prijateljice bile su udovice. Većini su muževi bili mrtvi već godinama, a one su nastavile da žive, i u tom nastavku života nisu zaboravile pokojnike, mada se nije sticao utisak ni da se bogzna koliko grčevito drže

sećanja na svoje blagopočivše supružnike. Štaviše, te starice su s vremenom postale veličanstvene. U sebi sam ih zvala pet labudica[1], elitom istočnog krila *Zelenih polja*, ženama koje svoj položaj nisu zaslužile pukim trajanjem ili nedostatkom fizičkih problema (svaku je mučila neka boljka), nego time što su delile mentalnu čvrstinu i autonomiju koje su petorki davale glazuru zavidne slobode. Džordž (Džordžijana), najstarija od njih, priznala mi je da su labudice imale sreće. „Još uvek imamo sve daske u glavi", napomenula je. „Naravno, nikad se ne zna, uvek kažemo da se bilo kad bilo šta može desiti." Podigla je desnu šaku s hodalice i pucnula prstima. Međutim, trenje je bilo preslabo i nije proizvelo nikakav zvuk, što je i ona očigledno primetila, pošto joj se lice smežuralo u asimetričan osmeh.

Nisam rekla Džordž da sam bila izgubila i našla nekoliko svojih dasaka, da sam bila izbezumljena od straha dok ih nije bilo, kao ni to da sam se, dok smo ćaskale u dugačkom hodniku, setila stiha njenog imenjaka Georga Trakla: *In kühlen Zimmern ohne Sinn*. U hladnim sobama bez smisla. U hladnim besmislenim sobama.

– Znaš li ti koliko imam godina? – nastavila je.

– Sto dve.

Nosila je vek u sebi.

– A koliko ti imaš, Mija?

– Pedeset pet.

– Još si dete.

Još sam dete.

[1] Aluzija na „labudice" Trumana Kapotea, grupu sredovečnih žena iz američkog visokog društva, koje je ovekovečio ali i izneverio kada je posle dugogodišnjeg prijateljstva objavio skandaloznu pripovetku *La Côte Basque*, u kojoj je obelodanio njihove najintimnije tajne. (Prim. prev.)

Bila je tu i osamdesetosmogodišnja Redžina. Odrasla je u Bondenu ali je pobegla iz palanke i udala se za diplomatu. Živela je u nekoliko zemalja i govorila kao da se otuđila od maternjeg jezika – možda preterano razgovetno – što je bilo posledica čestih uranjanja u strana okruženja i, podozrevala sam, pretvaranja, ali je taj samonametnuti dodatak stario zajedno s njom, tako da je postao neodvojiv od njenih usana, jezika i zuba. Redžina je odisala operskom mešavinom ranjivosti i šarma. Nakon muževljeve smrti, udavala se još dva puta – obojica su umrla – nakon čega je usledilo nekoliko veza s raznoraznim muškarcima među kojima je bio i zanosni Englez deset godina mlađi od nje. Oslanjala se na moju majku kao na osobu od poverenja i saučesnicu u isprobavanju lokalnih kulturnih dešavanja – koncerata, izložbi i povremenih gostujućih predstava. Osamdesetčetvorogodišnja Peg je čitav život provela u Liju, gradiću još manjem od Bondena. Muža je upoznala u srednjoj školi i izrodila mu šestoro dece, zbog čega je imala buljuk unučića i o svakom je znala sve do najsitnijih pojedinosti, što je znak izrazito dobrog neurološkog zdravlja. I na kraju, devedesetčetvorogodišnja Abigejl. Iako je nekad bila visoka, kičma je podlegla osteoporozi i zato je sad bila veoma pogrbljena. Povrh toga je bila gotovo gluva, ali sam prema njoj osećala divljenje od prvog trenutka kad sam je ugledala. Nosila je ispeglane pantalone i džempere koje je sama isplela, s našivenim ili izvezenim jabukama, konjima ili decom koja plešu. Već dugo je bila bez muža – neki su tvrdili da je umro, drugi da su se razveli. Šta god da je bilo posredi, redov Gardener je nestao tokom ili neposredno po završetku Drugog svetskog rata, a njegova udovica ili

bivša žena završila je pedagošku školu i postala nastavnica likovnog. „Grbava i gluva, ali ne i glupa“, rekla je srdačno kad smo se upoznale. „Ne usteži se da navratiš. Volim društvo. Moja soba je tri-dva-nula-četiri. Ponovi za mnom: tri-dva-nula-četiri.“

Sve su bile strastvene čitačice i jednom mesečno su se sastajale sa drugim ženama u književnom klubu, što je, koliko sam uspela da pohvatam iz različitih izvora, bilo prilično takmičarski nastrojeno društvance. Tokom vremena koje je moja majka provela u *Zelenim poljima*, dosta likova iz pozorišta njene svakodnevice napustilo je pozornicu tako što je otišlo u zgradu za bolničku negu i više se nije vratilo. Otvoreno mi je rekla da, kad neko jednom ode iz svoje sobe, proguta ga „crna rupa“. Ni za kim se nije mnogo žalilo. Labudice su živele u surovoj stvarnosti zato što su, za razliku od omladine, koja svoj kraj posmatra filozofski, kao nešto daleko, te žene znale da smrt nije apstraktna.

Da je ikako bilo moguće da sakrijem od majke svoj ružni raspad, učinila bih to, ali kad jednog člana porodice odvuku i stave pod ključ, drugi se sjate puni brige i sažaljenja. Ono što sam očajnički želela da sakrijem od mame komotno sam mogla da pokažem svojoj sestri Beatris. Čula je šta se desilo i, dva dana posle mog prijema u južno krilo, sela je na avion za Njujork. Nisam videla kad su joj otvorili staklena vrata. Mora da mi je pažnja popustila na trenutak, pošto sam pomno iščekivala njen dolazak. Mislim da me je odmah uočila, jer sam podigla pogled kad sam začula odlučno lupkanje njenih visokih potpetica dok mi je prilazila, a potom je sela na neobično klizav

kauč u zajedničkoj sobi i zagrlila me. Čim sam osetila pritisak njenih prstiju na mišicama, zagušljiva suvoća antiseptičke čaure u kojoj sam živela raspukla se u paramparčad i glasno sam zajecala. Bea me je ljuljuškala i milovala me po glavi. Mija, govorila je, moja Mija. Kad mi je Dejzi došla u drugu posetu, bila sam prisebna. Ruina je makar delimično bila popravljena, i nisam kukala pred njom.

Plakanje na sav glas, zavijanje, kreštanje i bezrazložan smeh nisu tamo bili ništa neobično i uglavnom su prolazili neprimećeno. Ludilo je stanje duboke okrenutosti sebi. Neophodan je izuzetan napor da samo prestaneš da se baviš sobom, a put ka ozdravljenju počinje onog trenutka kad dozvoliš makar deliću sveta da se vrati, kad neko ili nešto prođe kroz vrata. Beino lice. Lice moje sestre.

Bei je teško pao moj slom, a pribojavala sam se da će majku ubiti. Ali nije.

Dok sam sedela prekoputa nje u njenom stančiću, pomislila sam da ona za mene nije samo osoba nego i mesto. Viktorijanska porodična kuća na uglu Ulice Mun, u kojoj su moji živeli duže od četrdeset godina, s prostranim salonima i nizom spavaćih soba na spratu, prodata je posle očeve smrti, i kad sam kasnije prolazila kraj nje, osećaj gubitka me je boleo kao da sam još uvek devojčica koja ne može da shvati zašto je neki skorojević zauzeo njen nekadašnji dom. A zapravo je majka bila ono čemu sam se vraćala. Nema života bez uzemljenja, bez osećanja prostora koji nije samo spoljašnji nego i unutrašnji – mentalna lokacija. Kad mi je Boris iz čista mira oduzeo svoje telo i svoj glas, počela sam da lebdim. Jednog dana

je samo rekao da želi *pauzu*, i to je bilo to. Ne sumnjam da je dugo premišljao o toj odluci, ali se ja tu ništa nisam pitala. Kao ono kad neko ode po cigarete i nikad se ne vrati. Muž kaže ženi da ode da se malo prošeta i ne vrati se do večere – ne vrati se nikada. Tako je jednog zimskog dana on samo ustao i otišao. Nikada mi nije rekao da je nesrećan, da me ne želi. Samo mu je došlo. Ko su ti ljudi? Kad sam se sabrala uz „stručnu pomoć", vratila sam se na stariju, pouzdaniju teritoriju, u zemlju M.

Činjenica je da se mamin svet smanjio, a i ona se bila smanjila s njim. Smatrala sam da premalo jede. Kad je sama, napunila bi veliki tanjir sirovim šargarepama, paprikama i krastavcem, s možda tek ponekim parčencetom ribe, šunke ili sira. Godinama je kuvala i pekla dovoljno za čitavu vojsku i pravila zalihu hrane u ogromnom zamrzivaču u podrumu. Šila nam je haljine, krpila vunene čarape, glancala bakar i mesing sve dok jasno ne zasijaju. Pravila je zavijutke od maslaca za svečane večere, aranžirala bukete, prostirala našu posteljinu napolju i peglala je, pa je posle mirisala na čisto i sunce kad spavaš u njoj. Uveče nam je pevala, snabdevala nas poučnim štivom, puštala nam cenzurisane filmove i uvek bila spremna da pravda ćerke pred nastavnicima bez razumevanja. A kad se neka od nas razboli, napravila bi bolesnom detetu ležaj na podu kraj sebe dok obavlja kućne poslove. Volela sam da budem bolesna uz mamu, možda ne baš s povraćanjem ili naročito teško, već u stanju koje se malo-pomalo poboljšava. Volela sam da osetim njenu šaku na čelu dok ležim u toj posebnoj postelji, i kad mi skloni znojavu kosu kako bi mi proverila temperaturu. Volela sam da osećam kretanje njenih nogu oko

sebe, da slušam kako joj glas poprima onaj posebni ton namenjen invalidima, pevuckav i blag, od kog bih poželela da ostanem bolesna, da doveka ležim tu na podu, ubledela, romantična i patetična, napola ja a napola glumica u zanosu, ali uvek pod majčinim budnim okom.

Sada joj ponekad ruke drhte u kuhinji ili joj tanjir ili kašika iznenada padne na pod. Ostala je elegantna, uvek u besprekorno odabranoj haljini, mada se strašno sekira zbog fleka i gužvanja, i kad joj cipele nisu propisno uglancane, što nije moglo da se desi kad sam bila mala. Mislim da je blistava kuća[2] prešla unutar nje i da ju je zamenila blistava odeća. Sećanje joj je ponekad zakazivalo, ali samo što se tiče skorijih događaja i maločas izgovorenih rečenica. Davnih dana se sećala s gotovo natprirodnom tačnošću. Kako je starila, sećanja su sve više bila moja a sve manje njena, ali ta promena odnosa nije bila od nekog značaja. Iako je nepobediva šampionka u vođenju domaćinstva bila nestala, naspram mene je i dalje sedela ista ona žena koja je nameštala ležaj bolesnoj deci kako bi bila uz nju.

– Oduvek sam mislila da sve preterano uzimaš k srcu – rekla je dok smo iznova pretresale tekuću temu – da si previše osetljiva, princeza na zrnu graška, ali ovo sad s Borisom… – Tu joj je lice otvrdnulo. – Kako je mogao? Pa prešao je šezdesetu. Mora da je šenuo… – Pogledala me je i rukom pokrila usta.

Nasmejala sam se.

– Još uvek si lepa – rekla mi je majka.

---

[2] Aluzija na pripovetku *Blistave kuće* Alis Manro, u kojoj je smena generacija i sistema vrednosti prikazana kroz odnos prema sopstvenoj kući i kulturi stanovanja. (Prim. prev.)

– Hvala, mama. – Ta opaska je očigledno bila upućena Borisu. Kako možeš da napustiš nekoga ko je *još uvek lep?* – Čisto da znaš – počela sam, kao da odgovaram na pitanje koje niko nije postavio – lekari su stvarno rekli da sam se oporavila, da se tako nešto može desiti jednom i nikad više. Veruju da sam se vratila u svoje uobičajeno stanje: samo obična domaća neprskana neuroza, ništa ozbiljnije.

– Mislim da će ti prijati da ponovo držiš nastavu. Raduješ li se tome imalo? – Glas joj je bio promukao od osećanja, nade prošarane strepnjom.

– Da – odgovorila sam – iako nikada nisam predavala deci.

Ćutala je nekoliko trenutaka, a zatim reče: – Misliš li da će Boris prevazići to?

„To" je zapravo bila „ona", ali sam cenila majčinu taktičnost. Nećemo imenovati „to". – Ne znam – rekoh. – Ne znam šta mu se mota po glavi. Nikada to nisam znala.

Tužno je klimnula glavom kao da zna sve o tome, kao da je preokret u mom braku deo nekakvog svetskog scenarija u koji je ona još odavno zavirila. Mudra mama. Drhtaji razumevanja pronosili su se poput strujanja kroz njeno mršavo telo.

Dok sam odmicala hodnikom istočnog krila *Zelenih polja*, prvo sam počela da pevušim, a zatim i da tiho pevam:

Štrikaj, štrikaj, šišmišiću!
Kud se smucaš dokučiću!
Letiš svuda, van pogleda,
Kao tanjir preko neba.[3]

[3] *Alisa u zemlji čuda*, Luis Kerol. (Prim. prev.)

Te prve nedelje bih ujutru mirno radila za pozajmljenim stolom, pa zatim čitala nekoliko sati dok ne dođe vreme za poslepodnevne posete i duge razgovore s majkom. Slušala sam njene priče o Bostonu i dedi i babi, i sećanja na idiličnu svakodnevicu detinjstva u srednjem staležu, koju joj je s vremena na vreme remetio njen brat Hari, vragolan, ne revolucionar, koji je, kad je imao dvanaest a mama devet godina, umro od dečje paralize, što joj je potpuno promenilo svet. Tog decembarskog dana se zarekla da će zapisati sve čega se seća o Hariju, i to ju je držalo mesecima. „Hari nikako nije mogao da se svrti na jednom mestu. Za doručkom je uvek lupkao nogama o noge stolice." „Hari je na laktu imao beleg koji je podsećao na malog miša." „Sećam se da je jednom plakao u ormaru kako ga ja ne bih videla."

Skoro svakog dana sam spremala mami večeru kod sebe ili kod nje, pazila da se dobro najede mesa, krompira i testenine, a potom se vraćala po vlažnoj travi u iznajmljenu kuću da dam oduška besu. *Sturm und Drang*. Čiji to beše komad? Fridriha fon Klingera. Kling. Klang. Bang. Mija Fredriksen u pobuni protiv stresora. Oluja i stres. Suze. Pesničenje jastuka. Žena-čudovište odleće u nebo i rasprskava se u komadiće koji se razlete na sve strane i polako padnu na varošicu Bonden. Velika predstava Mije Fredriksen na mukama, koju ne gleda niko, samo zidovi, ali ne i njen Zid, ne Boris Iskovič, izdajnik, bolesnik i voljen. Ne on. Ne B. I. Nema spavanja bez farmakologije i njenog ništavila bez snova.

– Noću je teško – rekla sam. – Neprestano razmišljam o braku.